

Հ. Ս. ԱՆԱՍՅԱՆ

ԷԶՄԻԱԾՆԻ ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՈՒՐԲԳՐԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Էջմիածնի Մայր Աթոռի տպարանը, որը հաստատվել է 1771 թվականին Սիմեոն Երևանցի կաթողիկոսի ջանքերով, իր գոյության 200 տարիների ընթացքում գիտության, գրականության և արվեստի բնագավառներին վերաբերող իր բազմազան հրատարակությունների շարքում տեղ է տվել մեծ սուրբգրական հրատարակությունների: Սակայն վերջիններս անհրաժեշտության հարցը Մայր Աթոռի Գահակալների կողմից ուշադրության էր արժանացել ավելի վաղ, քան սեփական տպարանի հաստատումը: Օհյտ է, թե Աստվածաշնչի գրքերից Սաղմոսարանը վաղուց էր սկսել հրատարակվել հայկական գաղութներում հաստատված տպարաններում,—առաջին տպագրությունը 1566 թվականին էր եղել Վենետիկում՝ Արգար Թոխաթեցու ձեռքով,—բայց Աստվածաշնչի մյուս գրքերի և լիակատար Աստվածաշնչի որևէ հրատարակություն չէր եղել մինչև 1660-ական թվականները, երբ այդ գործը սկսել էր մտահոգության առարկա դառնալ Էջմիածնում:

Մինչև այդ, մոտավորապես 1650 թվականին, Աստվածաշնչի լիակատար հրատարակություն տալու մի փորձ կատարվել էր Նոր Զուղայի ս. Ամենափրկիչ վանքի տպարանում՝ Հովհաննես Զուղայեցու ձեռքով, բայց մնացել էր անկատար, ինչպես գրում է պատմագիր Խաչատուր Զուղայեցին՝ այդ տպարանի գործունեության մասին խոսելիս. «Որ և ընդ բազում գրեանց՝ որք տպեցին, սկսան ընդ որոց և տպել զԱստուածաշունչ գիրն. այլ վասն մեղաց մերոց մնաց թերա-

կատար, որպես կայ մինչև ցայսօր ի միջի մերում»¹:

Աստվածաշնչի լիակատար հրատարակություն կատարելու պատիվը վերապահված էր Էջմիածնի Մայր Աթոռին:

Էջմիածնի միաբանության անդամ Ոսկան վարդապետ Երևանցին Հակոբ Զուղայեցի կաթողիկոսի հանձնարարությամբ 1666 թթ. վականին տպագրում է հայերեն Աստվածաշունչը՝ ամբողջական կազմով, Հոլանդիայի Ամստերդամ քաղաքում՝ «ներ տպարանում սրբոյն Էջմիածնի և սրբոյն Սարգսի Զօրավարի»: Հրատարակությունը կրում էր «Աստուածաշունչ Հնոց և Նորոց Կտակարանաց ներ պարունակող, շարակարգութեամբ մալսեացն մերոց և ճշմարտասիրաց թարգմանչաց»: Հատորի վերջում, ընթերցողին ուղղած խոսքում, Ոսկան Երևանցին հայտնում էր. «Եւ նուստ յամենից և յետեալս անձամբ և գիտութեամբ ի մէջ մանկանց եկեղեցոյ՝ տէր Ոսկանս, քանի տպաստոր, յերկրէն Արարադո ի գիտաքաղաքէն Երևանայ, հրամանաւ հաւոյն Հայոց և կաթողիկոսին տեառն Յակոբոս եկեալ յԱմստերդամ, ձեռն արկի մատենոյս աստուածայնոյ» (2-րդ մասի էջ 830—31): Եվ դարձյալ, տպագրության հիշատակարանում, նորից էր ասում. «...իշխանութեամբ և հրամանաւ վեհափառի կաթողիկոսի և պատրիարքի Հայկազ[ե]լանս սեռի, ներ պատրիարգարանում սրբոյ Էջմիածնի, լուսանկարի և քրիս-

¹ «Խաչատուր արեղայի Զուղայեցոյ Պատմութիւն Պարսից», Վաղարշապատ, 1905, էջ 121:

տուսահիմնեցելոյ, տեսն Յակոբոս, Անթոնոյ փրկչին հազարորդի² վեց հարիւրորդի վաթսներորդի երկրորդի, իսկ ըստ Հայոց թուոյ՝ հազարերորդի հարիւրերորդի մետասաներորդի, սեպտեմբերի 14, կէսը յերկրէ և յագգէ իմէ հիմեցի ի կողմանս Երուսիկոյ, յաղագս տպման մատենիս այսորիկ աստուածայնոյ» (2-րդ մասի էջ 833):

Այս մեծադիր հրատարակությունը (շարվածք՝ 22.2×17.8 սմ) բաղկացած էր Ը+628+834 էջերից, և պատկերազարդ էր: Բովանդակում էր Հին և Նոր Կտակարանները՝ ըստ հայկական կանոնի: Ոսկանի ձեռներեցությունը պերճախոս վկայականն է հանդիսանում այս հրատարակությունը և միաժամանակ էջմիածնի գահակալների հոգատարության ապացույցը՝ հայկական Աստվածաշնչի տպագրման գործի հանդէպ:

Ամստերդամյան այս հրատարակությունն իր ժամանակի համար ակնհայտ երևույթ էր թե՛ որպէս հայ տպագրական արվեստի մնույշ և թե՛ որպէս հայերեն Աստվածաշնչի ամբողջական օրինակ, որի բացակայությունը զգալի էր եղել մինչև այդ՝ ուսումնական հասարակության մեջ. իսկ այս վերջին համագամանքով էլ նա արժանանում է մի բանի նոր տպագրությունների: Ոսկան Երևանցու ազգականներից Պետրոս Լատինացին, որը տպարան ուներ Կ. Պոլսում, 1705 թվականին այնտեղ նորից է տպագրում Աստվածաշունչը՝ «ի յօրինակս հնոյ տպեցեալ լուսատրեալ հոգի Ոսկան վարդապետի՝ յար և նման, ո՛չ աւելի և ո՛չ նուազ, սակայն մանր գրով»: Մխիթար Սեբաստացին 1733 թվականին վեներական մուսուլման վերահրատարակում է Ոսկանյան Աստուածաշունչը՝ որոշ փոփոխություններով ու սրբագրություններով. իսկ Մխիթարի այդ հրատարակությունն արտատպվում է Պետերբուրգում՝ 1817 թվականին, և Սիրամիություն՝ նույն 1817 թվականին:

Հետաքրքրական է, որ 1770-ական թվականներին Մայր Աթոռում հաստատված տպարանի տպագրական առաջին փորձերի համար Սաղմոսարանն է ընտրվում: Այդ տեղեկությունը մենք գտնում ենք 1774 թ. Սիմեոն Երևանցու հրատարակած «Տօնացոյց»-ի վերջաբանում, ուր հեղինակը, խոսելով տպարանի առաջին արտադրությունների մասին, գրում է. «Յորում տպեցաք նախապէս զքանի հատ սաղմոսս, որ՝ զորհասութիւնս շատ ունէր տպեցմանն: Երկրորդապէս՝ տպեցաք զփոքրիկ գիրքն Աղօթից, և ևս փորձելոյ աղագաւ զպարագայս գործոյս. որ թէպէտ հաւում էր քան զՍաղմոսն, սակայն՝ և ևս ունէր զտխաւութիւնս ունան՝

որքան առ գործս այս: Ապա երրորդապէս տպեցաք զՏօնացոյցս զայս՝ որ Աստուծով քան զնոսա հաւում է և կատարեալ» (էջ 554):

Այստեղից պարզ երևում է, որ տպարանը, որպէս սկզբնական փորձեր, Սաղմոսարանից մի քանի սաղմոսներ տպագրելուց հետո՝ դադարեցրել է շարունակությունը, նկատի ունենալով որ տպագրական գործը դեռ հասունացած չէ («Տխաւութիւններ շատ ունի»)։ իսկ թերություններն ուսումնասիրելուց հետո նոր փորձ կատարելու համար 1772 թ. տպագրում է Սիմեոն Երևանցու «Գիրք աղօթից որ կոչի Զբօսարան հոգևոր» փոքրիկ երկը:

Էջմիածնի տպարանն իր գոյության հետագա ընթացքում Սաղմոսարանը տպագրել է բազմիցս՝ թե՛ առանձին հրատարակությամբ, թե՛ Առեկի Ժամագրքի կազմում:

Առանձին հրատարակությամբ՝ Սաղմոսարանը տպագրվել է չորս անգամ՝

1. Սաղմոս Դափի, որ կոչի Սաղմոսարան: Տպագրեցեալ ի մեծի աթոռոջ սրբոյ էջմիածնի, հրամանաւ տեսն Դուկասու սրբազան Կաթողիկոսի Ամենայն Հայոց, ի թուոյ մերում ՌՄԼԶ, ի տպարանի Սուրբ Լուսաորչին:

հաղկացած է 418 էջերից, 12.9×7.6 սմ շարվածքով: Վերջում ունի տպագրության հիշատակարան, որ է՝

«Ծնորհիւ... տպագրեցեալ աւարտեցաւ սուրբ գիրքս Սաղմոսաց ի ՌՄԼԶ թուոյ մերում, և յամենանն սեպտեմբերի, ի լուսակառոյց և ի բարձրագահ աթոռս սուրբ էջմիածին: ...Արդ՝ որք ընթեռնուր և վայելէր զաս, յիշեսցիք ի յարժանահայց աղօթս ձեր զհաստատողն տպարանիս գտէր Սիմեոն սրբազան և յոգնաշխատ կաթողիկոսն՝ զհանգուցեալն ի Քրիստոս: Ընդ նմին յիշեսցիք և զյաջորդ գահակալն նորին զաստուածարեալ հայրապետն Ամենայն Հայոց գտէր Դուկաս սրբազան և բարեջան կաթողիկոսն, որոյ հրամանաւ և հոգաբարձութեամբ տպագրեցաւ սուրբ գիրքս: Արժանի համարեսցիք յիշման և զհոգեծին որդեակն սրբազան վեհապետին՝ զԹադէոս վարդապետն, զարբագրիչն փորձից սորին: ...Նաև յիշեսցիք զվարպետ Յարութիւնն Վաղարշապատցի, և զաշակերտ նորին զտիրացու Խաչատուրն, և զգրաշար Մաղաքիայն, և զտիրա-

² Հաշիվ չենք առնում դարոցական մամուլների համար որպէս հեղաբան լույս ընծայված հետևյալ մասնակի հրատարակությունը.

Առաջին կանոն Սաղմոսի, բաժանեալ ի հեգեմայս ի պէտս դեռավարժից: 1865—ՌՅԺԳ. մմ: Տպագրեալ ի Ս. Էջմիածին: հաղկացած է 46 էջերից, 14×8.2 սմ շարվածքով:

² Տպված է՝ վեց հազարորդի:

ցու Աղեքսանդրն, և զտպիչ Գեորգն և Աղեքսանդրն, և որք յիշեալք» և այլն:

2. Սաղմոս Դաթի, որ և կոչի Սաղմոսաբան: Տպագրեալ ի մեծի աթոռոջ սրբոյ Էջմիածնի, հրամանաւ տեառն Եփրեմի սրբազան Կաթողիկոսի Ամենայն Հայոց, ի թուոջ մերում ՌՄԿԸ, ի տպարանի Սուրբ Լուսաւորչին:

Բաղկացած է 417 էջերից, 12.5×9.1 սմ շարվածքով: Վերջում ունի տպագրության հիշատակարան, որ է՝

«Շնորհիւ... տպագրեալ ասարեցաւ սուրբ գիրքս Սաղմոսաց ի ՌՄԿԸ թուականութեան մերում և յամենայն մայիսի, ի լուսակառոյց և ի բարձրագան մայր աթոռս ամենայն Հայոց ի սուրբ կաթողիկէն Էջմիածին...: Արդ՝ որք յանդիման լինիք սուխա առաջի Աստուծոյ՝ մի՛ ճանճրաւջիք յիշել ի խնկանոէր մաղթանս ձեր զնախկին հաստատողն տպարանիս ի Քրիստոս հանգուցեալ տէր Սիմէոն սրբազան և յոգնաշխատ կաթողիկոսն, և զյաջորդ գահակալ նորին զտէր Դուկաս լուսահոգի հայրապետն: Եւ մանաւանդ զվերանորոգողն տպարանիս զտէր Եփրեմ յոգնավիշտ սրբազան վեհապետն, որ ի նեղութեանս ժամանակի գերագոյն քան զստաշինն պայծառացոյց և գրեթէ ի հիմանէ նորոգեաց զտպարանն սրբոյ գահիս, ի լոյս մանկանց նորոյ Սիոնի, զխանգարեալն ի քաղում ամաց հետէ...: Արժանի համարեցիք յիշման այլ և զսրբազան վեհապետի հարազատ պաշտօնեայ իսկ և հոգևոր որդեակ՝ զսրբագրիչ Գրիգոր վարդապետն Աշտարակցի Վարդապարեանց: Նաև զԿոստանդնուպոլսեցի Յովհաննիսեան պատուելի վարդապետ Մարտիրոսն, որ ևս ոչ սակաւ աշխատանս կրեաց յաղագս պէտպէս հանդերձանաց վերանորոգեալ տպարանիս, և զաշակերտսն նորին զգրաշար Գրիգորն, զԳալուստն և զԳեորգն, զմեղանահար մահտեսի Պենոնսն Վանեցի, և զտպիչ տիրացու Յակոբն» և այլն:

3. Սաղմոս Դաթի: Տպագրեալ հրամանաւ աստուածընտիր և վեհափառ Կաթողիկոսի Ամենայն Հայոց՝ տեառն Ներսիսի Ե. և ասպետի: 1846—ՌՄՂԵ: Ս. Էջմիածին:

Բաղկացած է 410 էջերից, 11.9×7.8 սմ շարվածքով:

4. Գիրք Սաղմոսաց Դաթի: Հրամանաւ տեառն Գեորգեայ Դ. վեհափառ և սրբազանգոյն Կաթողիկոսի Ամենայն Հայոց: ՌՅԻ—1871, ի տպարանի սրբոյ կաթողիկէ Էջմիածնի, ի Վաղարշապատ:

Բաղկացած է 313 էջերից, 14.8×9 սմ շարվածքով:

Այս առանձին հրատարակություններից բացի՝ Սաղմոսարանը երեք անգամ լույս է տեսել նաև Ատենի Ժամագրքի կազմում:

Ժամագիրք ատենի, յորում պարունակին երեք գիրք սրբոյ եկեղեցւոյս մերոյ ժամակարգութեանցն: ...Վերստին տպեցեալ ի յաստուածակերտ և ի լուսակառոյց աթոռս սուրբ Էջմիածնին: ...Ի տպարանի Սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին մերոյ [ի թուականութեանս մերում ՌՄԼԴ, և ի դեկտեմբերի ամսեանս վերջում]: Սկզբի 5—96 էջերում Սաղմոսարանը:

Սաղմոս Դաթի. Ս. Էջմիածին. 1846 թ.

Ժամակարգութիւն Հայաստանեայց սուրբ եկեղեցւոյ, յորում պարունակին երեք գիրք: ...Ի Ս. Էջմիածին, 1862—ՌՅԺԱ: Սկզբի 1—92 էջերում Սաղմոսարանը:

Ժամակարգութիւն... Վաղարշապատ, ի տպարանի սրբոյ կաթողիկէ Էջմիածնի, 1891—ՌՅԻ: Սկզբի 1—123 էջերում՝ Սաղմոսարանը:

Էջմիածնի տպարանից լույս են տեսել նաև Ավետարանի ամբողջական և մասնակի մի շարք հրատարակություններ: Ամբողջական հրատարակություններ են՝

1. Աւետարան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի: Տպագրեալ հրամանաւ Սինոդի սրբոյ Էջմիածնի: 1866—ՌՅԺԵ: Ի Ս. Էջմիածին:

Բաղկացած է 886 էջերից, 25.1×16.7 սմ շարվածքով: Ունի եվներսու Կետարացու առ Կարապետյան թուղթում ու կանոնները և լուսանցային կանոններ: Ունի նաև Գեորգ Սկտացու կարգավորած օրինակին հատուկ նախադրություններն ու «Վասն»-երի ցուցակները՝ համաձայնության կանոններով հանդերձ (որոնք հայտնի են Ջոհրապյանի և հագրատումու հրատարակություններով)⁴, բայց որոշ խմբագրման են ենթարկված:

Հաջորդ հրատարակությունները չունեն եվներսու և լուսանցային կանոնները: Ունեն նախադրություններ, որոնք արդեն բառացի նույն են Ջոհրապյանի և հագրատումու հրատարակությունների հետ, բայց «Վասն»-երի ցուցակներն առանց համաձայնության կանոնների են և թեթևորեն խմբագրված:

2. Առետարան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի: Տպագրեալ հրամանա Սինոդի սրբոյ Էջմիածնի: Ի Վաղարշապատ, ի տպարանի սրբոյ կաթողիկէ Էջմիածնի: 1884—ՌՅԼԳ:

Բաղկացած է 2+332 էջերից, 18.2×10.8 սմ շարվածքով: Էջերի ստորին լուսանցներում նշանակված են վկայություններ՝ հետևելույթամբ Աստվածաշնչի ամստերդայան 1666 թ. և վեներիկյան 1733 թ. հրատարակությունների կողքի լուսանցներում եղած նշումների: Վերջում «Ցուցակ անետարանաց Հանգստեան, Տաճարի, Իդպերից, Բժշկութեան և Անդաստանի, որ պաշտին ի կարգադրութեան հասարակաց աղօթից ըստ ձայնին» (էջ 329—332):

3. Առետարան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի: Ի հայրապետութեան տեսող տեսան Մակարայ Ա. վեհապատ և սրբալուստ Կաթողիկոսի Ամենայն Հայոց Վաղարշապատ, ի տպարանի ս. կաթողիկէ Էջմիածնի, 1890—ՌՅԼԹ:

Բաղկացած է 268 էջերից, 25.3×15.2 սմ շարվածքով: Որոշ օրինակներ վերջում ունեն հավելվածներ՝ «Ցուցակ անետարանաց Հանգստեան...» (էջ 265—269) և «Ցուցակ սկստածոց չորից անետարանաց ըստ Տոնացուցի Հայաստանեայց եկեղեցւոյ» (էջ 270—278):

4. Առետարան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի: Ի Վաղարշապատ, ի տպարանի ս. կաթողիկէ Էջմիածնի, 1891—ՌՅԼԹ:

Բաղկացած է 7+599 էջերից, 9.7×5.4 սմ շարվածքով:

5. Առետարան Տեառն մերոյ Յիսուսի

Քրիստոսի: Երկրորդ տպագրութիւն: Վաղարշապատ, տպարան Մայր Աթոռոյ Ս. Էջմիածնի, 1905—ՌՅՄԴ:

Բաղկացած է 479 էջերից, 10.7×6.8 սմ շարվածքով:

Ի տարբերություն նախորդների՝ վերջին երկու տպագրությունները փոքրադիր են և համարվում են մեկը մյուսի 1-ին և 2-րդ հրատարակությունները, թեև բնագրային աւտով ունեն տարբերություններ:

Ավետարանի այս հինգ տպագրությունները բնագրային աւտով միասնությունն չեն ներկայացնում: Նրանցից ոչ մեկը իր նախորդների անփոփոխ վերարտադրությունը չէ: Մի քանի օրինակով կարելի է գաղափար կազմել այն մասին, թե ընթերցումների ընտրությունն ինչպե՞ս է կատարվել Աստվածաշնչի մերթ Ջոհրապյան և մերթ Ոսկանյան հրատարակություններից: Ցույց տալով Ջոհրապյան և Ոսկանյան բնագրերի տարբերությունները, փակագծերում տարեթվերով նշում ենք Էջմիածնի այն հրատարակությունները, որոնք որդեգրել են տվյալ ընթերցումը:

Յովհ. Բ. 24.—

Ջոհր. Ոչ հաաստայր զանձն նոցա (1866, 1890):

Ոսկ. Ոչ հաաստայր լանձն նոցա (1884, 1891, 1905):

Յովհ. Զ. 22.—

Ջոհր. Բայց միայն ի միոյն (1884, 1890, 1891, 1905):

Ոսկ. Բայց ի միոյն (1866):

Յովհ. Զ. 36.—

Ջոհր. Եթե տեսէք զիս (1884, 1890, 1891, 1905):

Ոսկ. Թե տեսանէք զիս (1866):

Յովհ. Զ. 40.—

Ջոհր. Որ տեսանիցէ զորդի և հաաստայցէ ի նա (1884, 1890, 1891, 1905):

Ոսկ. Որ տեսանէ զորդի և հաաստայ ի նա (1866):

Յովհ. ԺԷ. 7-8.—

Ջոհր. Արդ գիտացին՝ եթե զամենայն ինչ զոր ետուր ինձ, ետու. նոցա. և նոքա ընկալան (1866, 1890):

Ոսկ.—Արդ գիտացին՝ եթե զամենայն ինչ՝ զոր ետուր. ինձ, առ ի քէն են: Զի քանձն զոր ետուր ինձ՝ ետու. նոցա. և նոքա ընկալան (1884, 1891, 1905):

Այս երևույթների նշումը կարող է օգտակարություն ունենալ բնագրային հարցերի պատմությանը զբաղվողների համար: Այս

⁴ Հմմտ. Հ. Ս. Ամնայան, «Հայ համաբարբրանային գրականությունը և հայ մատենագրության համաբարբրան», Էջմիածին, Մայր Աթոռի տպարան, 1972, էջ 8—15:

⁵ Հմմտ. անդ, էջ 20—22:

նպատակով նշենք, որ կան մեծ աղբյուրների համադրությունը ցույց տվող դեպքեր: Այսպես՝

Յուլի. Ե. 4.—

Ձոհր. Իջանէր՝ թժկէր, ոչ ունելով նշան հիւանդութեան:

Ոսկ. Իջանէր յառազան՝ թժկիր, ոչ ունելով զնշան հիւանդութեան:

Այս ընթերցումները ևս որդեգրված են մեկի կամ մյուսի կողմից, քայց 1866 թ. հրատարակությունը դրանք համադրել է. «Իջանէր յառազան՝ թժկէր, ոչ ունելով նշան հիւանդութեան»:

Այսպիսի մի օրինակ է նաև՝

Յուլի. Ը. 46.—

Ձոհր. Եթէ զնշարիտն ասես, ընդէ՛ր ոչ հաւատայք ինձ:

Ոսկ. Թէ՛ զնշարիտն ասես ձեզ՝ ընդէ՛ր ոչ հաւատայք ինձ:

Էջմիածնի հրատարակություններից երեքն այստեղ ընտրություն են կատարել, քայց 1884 և 1891 թթ. հրատարակությունները համադրել են երկու ընթերցումները. «Եթէ զնշարիտն ասես ձեզ՝ ընդէ՛ր ոչ հաւատայք ինձ»:

Էջմիածնի հրատարակություններում երեքում են նաև Բագրատունու հրատարակության հետքերը, ինչպես և Ավետարանի ձեռագիր օրինակների օգտագործման նշաններ:

Էջմիածնի տպարանից լույս են տեսել նաև Ավետարանի մասնակի հրատարակություններ.

1. Աւետարանը Իդաքերից ըստ չորից Աւետարանչաց: Հրամանա Սինոդի սրբոյ Էջմիածնի: Վաղարշապատ, ի տպարանի սրբոյ կաթողիկէ Էջմիածնի, 1888:

Բաղկացած է 8 էջերից, 32×23.5 սմ շարվածքով:

2. Աւետարան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի: (Իդաքերից, Հանգստեան, Բժշկութեան, Տաճարի և Խաչելութեան): Վաղարշապատ, ի տպարանի սրբոյ կաթողիկէ Էջմիածնի, 1892:

Բաղկացած է 36 էջերից, 25.6×17.2 սմ շարվածքով:

3. Աւետարան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի: Իդաքերից, Հանգստեան, Բժշկութեան, Տաճարի, Խաչելութեան, Անդաստանաց, Քառասնօրեայ Գալստեան, Ս. Զատիկի, Խաչվերացի կալն կալն: Վաղարշապատ, տպարան Մայր Աթոռոյ սրբոյ Էջմիածնի, 1906:

Բաղկացած է 50 էջերից, 26.3×16.2 սմ շարվածքով:

Վերջին տարիներս Էջմիածնի տպարանից լույս տեսավ նաև չորս Ավետարանների և Գործք Առաքելոցի աշխարհարար թարգմանությունը, որը կատարվել է գրաբար բնագրի վրայից.

Աւետարան, ի ա. Էջմիածին, 1866 թ.

Նոր Կտակարան: Չորս Աւետարաններ և Գործք Առաքելոց: Արեւելահայ մոր թարգմանութիւն: Մայր Աթոռ ս. Էջմիածին, 1969:

Բաղկացած է 478 էջերից, 16.2×9.7 սմ շարվածքով: Հրատարակության միաբանից տեղեկանում ենք, որ «թարգմանութիւնը կատարել են ս. Էջմիածնի հոգևոր ճեմարանի դասախօսներ Աթոռն Հատիտեանը, Պարգև Ծափազեանը և Սամուէլ Անթունեանը: Թարգմանութեան բնագրային ճշտումները կատարել է տ. Տիրան արքեպ. Ներսիսեանը՝ Նոր Կտակարանի օտար լեզուով գիտական վերջին հրատարակութիւնների հիման վրայ»:

Սա՛ լ էջմիածնի կաթողիկոսության կողմից սուրբգրական հայերեն բնագրերի աշխարհարար թարգմանության առաջին փորձ ու մոտիվն է: Որքան գիտենք՝ այդ աշխատանքը ներկայումս շարունակվում է, նույն թարգմանիչների կողմից, Նոր Կտակարանի թարգմանությունն ամբողջացնելու ուղղությամբ:

Պետք է ասել, որ Էջմիածնի Մայր Աթոռը միշտ էլ հետամուտ է եղել հրատարակելու Հին և Նոր Կտակարանների հայերեն գրաքար քնագիրն ամբողջությամբ: Լիակատար Աստվածաշունչ հրատարակելու հարցը Էջմիածնում օրակարգի խնդիր էր եղել դեռևս Մակար Ա կաթողիկոսի (1885—1891 թթ.) օրով և այդ ծրագրի իրագործումը հանձնարված էր Մաղաքիա եպս. (հետագայում արքեպս.) Օրմանյանին, որը 1887—88 թթ. Էջմիածնի ճեմարանում աստվածաբանության դասախոսի պաշտոն էր վարում, սակայն նրա անակնկալ մեկնումից հետո այդ ծրագիրը մնացել էր չիրագործված, ինչպես պատմում է Օրմանյանն ինքը⁶:

Խրիմյան Հայրիկի կաթողիկոսության (1892—1907 թթ.) շրջանում Աստվածաշունչի հրատարակության կարևոր հարցը մնում էր օրակարգի վրա, որովհետև 1895 թ. Կ. Պոլսում Աստվածաշունչի Ամերիկյան Ընկերության հրատարակած գրաքար Աստվածաշունչը վստահելիություն և որևէ պաշտոնականություն չէր ներկայացնում հայ եկեղեցու համար, որքան էլ նրա առաջաքանում խոսվում էր Ներսես պատրիարք Վարժապետյանի հետ տեղի ունեցած բանակցությունների և կայացած համաձայնության մասին: Ուշագրավ էր, որ այդ հրատարա-

կությունը բացահայտորեն բողոքական դրոշմ էր կրում՝ ընդգրկելով Աստվածաշունչի միայն բողոքական կանոնի գրքերը, որոնք ըստ հայկական կանոնի անվանվում են նախականոն գրքեր. նրանից դուրս էին թողնված հայկական կանոնի երկրորդականոն կոչված բոլոր գրքերը՝ Եզրի Ա, Յուդիթ, Տովբիթ, Մակաբայեցուց Ա—Գ գրքերը, Իմաստութիւն Սողոմոնի, Իմաստութիւն Յեսայայ որդւոյ Սիրաքայ և Թուղթ հարութայ: Այս խոշոր բացթողումները սկզբունքորեն կարևոր նշանակություն ունեին նրանով, որ այդ մասերի կրճատումը հայերի համար սոսկ տեսական-բարոյական բնույթի խնդիր չէր, այլ նաև գործնական, որովհետև Հայ եկեղեցին արարողությունների բազմաթիվ ընթերցվածներ ուներ երկրորդականոն գրքերից⁷: Մյուս կողմից անհայտ էր մնում այն, թե ի՞նչ քնագիր էր հրատարակվածը. այդ մասին նկատելիորեն լուրջություն էր պահված հրատարակության առաջաքանում և միայն անորոշ կերպով ասվում էր, թե զրաւագոյն համարեցաք չեթոյալ զհետ միոյ միայնոյ օրինակի, այլ որ ինչ մերձատրագոյնն

հրատարակված քնագիրը Ներսես պատրիարքի ժամանակ դեռ գոյություն չէր ունեցել: Ներսես Վարժապետյանը մահացել էր 1884 թ., իսկ Ամերիկյան Ընկերությունը, ինչպես ինքն է տեղեկացնում, այդ գործի նախնական ձեռնարկումներն սկսել էր 1888 թ., այնպես որ այդ հրատարակությունը ոչ մի հակադրության և կամ վավերացման ենթակա չէր եղել պատրիարքարանի կողմից:

Օրմանյանը, ամենամտերմական հարաբերությունների մեջ եղած լինելով Ներսես Վարժապետյանի հետ, իր «Ազգապատում»-ում ընդարձակ գլուխներ է նվիրել նրան՝ ամենայն մանրամասնությամբ նկարագրելով նրա հասարակական կյանքի և գործունեության բոլոր իրադարձությունները («Ազգապատում», Գ, §§ 2908—2909), բայց Ամերիկյան Ընկերության հետ եղած բանակցությունները հիշեցնող ոչ մի բառ չի գրել: Այս հանգամանքը, միանալով այս հարցում Ընկերության տնտեսականություններում հանդես եկող լուրջան հետ, կարող է ապացույց համարվել այն բանի, որ հավանաբար պաշտոնական բանակցություններ չեն եղել, այլ գուցե պարզապես մտքերի փոխանակության համար մեկ-երկու հանդիպումներ (և՛ թե երբեք եղել են), որոնք հետագայում, հրատարակության առաջաքանում, խոշորացույցով են ներկայացվել հաշ-լուսալորդական հասարակությանը՝ որոշակի նպատակով: Այս պարագաները կարելի է ճշտել Կ. Պոլսի Պատրիարքարանի դիվանում եղած նյութերով կամ արձանագրություններով, ի՞նչ կան այդպիսիներ:

⁶ Հմմտ. Հովհ. քհ. Մկրտչ, «Ս. Գրոց ընթերցումները հայ եկեղեցւոյ մէջ», Լոյս (շարաքաթ.), Կ. Պոլիս, 1906:

⁶ Մաղ. արք. Օրմանյան, «Ազգապատում», մասն Գ, Երուսաղեմ, 1927, § 2945:

⁷ Անտորոգիք առաջաքանը գրված էր հայ ընթերցողի համար, որը սպառողը պիտի հանդիսանար այս հրատարակության: Բաց Ամերիկյան Ընկերության ներքին տնտեսականությունների համաձայն Ընկերությունը եղել է այս գործի միակ և միակնեմ տերը, այնպես որ կարծես անգիտանում է հայոց պատրիարքի գոյությունը ու նրա հետ եղած բանակցությունները. հմտ. T. H. Darlow and H. F. Moule, „Historical catalogue of the printed editions of Holy Scripture in the library of the British and Foreign Bible Society“, vol. II, New York, Kraus Reprint Corporation, 1963, p. 91. Այստեղ ասվում է, որ Ընկերության կողմից այդ գործի մեջ ներգրավված են եղել երեք հայեր, որոնցից Ավետիս Կոստանյանը կատարել է հայերեն քնագրի համեմատությունը երրակականի հետ, Հովհաննես Հունցարյանը՝ հունականի հետ, իսկ Մատթեոս Գարագաշյանը պատասխանատու է եղել բուն իսկ հայերեն քնագրի համար:

Կասկած չկա, որ հրատարակության առաջաքանը խմբագրել են հիշյալ երեք հոգին՝ առաջ մղելով հանգուցյալ պատրիարք Ներսես Վարժապետյանի համակրելի անունը: Թունդ ազգային շնչով և համոզմամբ ունեցող գրված այդ առաջաքանը հայ ընթերցող հասարակության վրա թողնում էր այն տպավորությունը, թե, կարծես, հրատարակությունը վավերացված է հայոց պատրիարքության կողմից, մինչդեռ

Մատուած աշունչի նոր հրաշարակութեան տառքն ինչ թիւր
ե մի քանի գլուխների տարբեր ընթերցումներն: Իրքե նմոշ
տպում: Թղարկում եւ զանազան տեղեր՝ բանիմաց անձանց
կարծիրն իմանալու նպատակով: Ինչքում ենք կամ ինչ թիւր
դիտողութիւններով վերադարձնել: Ա ինքնուրի տպարան ե
կամ յայտնել այդ դիտողութիւնները հրապարակու:

Համեմատութեան համար գործածուած ձեռագիրներն են.
Ը Տ 155 (Յովնանէս արքայեղբոր 1272 թ. Ը Տ 156
Ստեփաննոս Գ. Թներերիցանց՝ Գէորգ Ակեռացու աշակերտի.
նորա օրինակից՝ ազգակից Ջօհրապեանի բուն օրինակին.
1292 թ. Գ Տ 157 Հիթում թաղաւորի. բուն օրինակ
Սեկանի. 1295 թ. Գ Տ 154 Նազոն օրինակ. թերի
կարկատած. բունը Նոն. ԺԵ. ԷԳ. 1255 թ. Է Տ 944
Ախիթար Է. յրիմանեցու ամբողջ տատուած աշունչը պարտ-
նակող ճառքնաիր. 1280 թ. Ջ Տ 184 Էդմանարում
գրուած. 1422 թ. Է Տ 187 միայն Նազանուտեան).
1447 թ. Է Տ 181. 1318 թ. Խ Տ 180. 1373 թ.
Ժ Տ 163 (թերի). նախ քան 1465 թ. ԺԷ Տ 159
(ազգակից ե շատ նման Ջօհրապեան բուն օրինակին. Գէորգ
Ակեռացու օրինակից՝ նորա աշակերտ Մարտիրոսի արտա-
գրած. 1303 թ. ԺԿ. Տ 157 Գէորգ Գ. Հին կա. Բ Ը-
թնիպում. Նոր կա. Բ Իրիմում գրուած). վերջը 1368 թ.
ԺԴ Տ 161. 1390-4000 թ. ԺԴ Տ 359 Գէորգ Գ.
1330 թ. ԺԷ Տ 182 լատ երեպթին Յովնանէս
Երզնկացու ինքնագիր. 1318 թ. ԺԹ Տ 153 սխալմամբ
Նազոն համարուած. բայց ոչ վաղ քան 1300 թ.: Ճ մի
մագաղաթէ երկաթագիր ճառք. անշուշտ ոչ ոչ քան ԺԿ.
դարում գրուած: Ճ թրի: ԺԴ. ԺԷ դարերի ճառքներ.

Պէտք է ինկատի ունենալ, որ ծանօթութիւնների ե տար-
բերութիւնների համար թրի: նոր տառ գործ կածուի:

Էր բնագրի⁹՝ գայն ընտրեցաք ի հայերէն օրինակս անդ որ ցարդ ի լոյս ընծայեալ են», առանց, իհարկեւ, ասելու, թէ հանվանե ուրո՞ք էին եղել օգտագործված այդ տպագրությունները:

Բնական է, որ այս հանգամանքները չէին կարող փոխել ժամանակակից հայ բարձր հոգևորականության ուշադրությունից և, իրոք, Խրիմյան կաթողիկոսն ու Օրմանյան եպիսկոպոսն իրենց որոշակի վերաբերմունքն են ունեցել այդ հարցում: Վերջինս՝ Օրմանյանը, որ այդ ժամանակի արևմտահայ եկեղեցականության ամենագործուն անդամը, 1895 թվականի այդ հրատարակությունը, հետագայում իր «Ազգապատում»-ի Գ հատորում նույն շրջանի դեպքերը նկարագրելիս ասում էր, թէ «ցարդ մեր եկեղեցին գուրկ կը մնայ իր իշխանութեամբ և հսկողութեամբ հրատարակուած Աստուածաշունչ մատենան ունեցալէ, որ մեծ պակաս մըն է ստուգիս»¹⁰: Սա մի տպառիչ գնահատական էր, որն այլևս տեղ չէր թողնում խորհրդածություններին:

Նույն կարծիքն ունէր նաև Խրիմյան Հայրիկը: Նա նույն շրջանում իսկ, երբ Ամերիկյան Ընկերությունն այդ հրատարակության պատրաստման փորձերն էր կատարում և, իբրև նախափորձ, 1892 թ. լոյս էր ընծայել Հնգամատյանը, իր գահակալման առաջին տարիներից մտածում էր, որ հիշյալ թերի և քննադրային առումով կասկածելի հրատարակությունն ամենևին ընդունելի չէր, ուստի և հետամուտ էր Էջմիածնի տպարանի արհեստագիտական մակարդակն անհրաժեշտ աստիճանի բարձրացնելու և Հայ եկեղեցու գործածության համար Աստվածաշունչի պաշտոնական հրատարակություն կատարելու:

Խրիմյան Հայրիկը 19 հունվ. 1896 թ. № 85 կոնդակով նշանակում է հինգ հոգուց բաղկացած տպարանական ժողով՝ Արխտակես եպս. Դավթյանի նախագահությամբ, պարտավորեցնելով այնպես բարեկարգել տպարանը, որ «հնար լինիցի մեզ ի հարիրաւոր ձեռագրաց Աստուածաշունչ գրեանց Մատենադարանին տպագրել զԱստուածաշունչ գիրս, որոյ ճակատ մակագրեալ լինի՝ Ի տպարանի Ս. Էջմիածնի ընդ հովանեաւ Մայր Աթոռոյ»¹¹:

⁹ Ամերիկյան Ընկերությունը քննադրեր ասելով հասկանում էր երբայակա՞նց (Հին Կտակարանի համար) և հունականը (Նոր Կտակարանի համար):

¹⁰ Մաղ. արք. Օրմանյան, «Ազգապատում», մասն Գ, § 2945:

¹¹ Հմմտ. Արտակ եպս. Մմբաւոյանց, «Ս. Էջմիածնի միաբանության գրական-կրթական գործունեությունը և Մայր Աթոռի տպարանը», Էջմիածին (ամս.), 1872, № 11, էջ 48:

Նույն թվականի 26 հունվ. № 131 կոնդակով Խրիմյան Հայրիկը փոխում էր տպարանական ժողովի կազմը՝ նախագահ նշանակելով Նահապետ վրդ. Նահապետյանին և կրկնում № 85 կոնդակով տրված պատվերը՝ Աստվածաշունչ մատյանի տպագրության վերաբերյալ¹²:

Այս երկու դեպքերում էլ տպարանական ժողովի անդամ էր նշանակված Եղիա վրդ. Հատան-Ջալալյանը: Այլուստ հայտնի է, որ Էջմիածնի Մատենադարանում գտնվող ձեռագիր Աստվածաշունչի քննադրային համեմատության աշխատանքները նրան էին հանձնարարված¹³:

Այդ աշխատանքներին զուգընթաց՝ Խրիմյան Հայրիկը որոշել էր արտասահմանից բերել տալ տպագրական նոր մեքենաներ և այլ պարագաներ, և այդ ծրագիրը հաջողությամբ իրագործվել էր 1896 թվականի ընթացքում Գլխու քհ. Աղանյանի գործողմամբ դեպի Եվրոպա. այդ գործառնությունների հետ կապված գրագրություններում միշտ շեշտվում է Աստվածաշունչի հրատարակման անհրաժեշտությունը¹⁴:

Այնու հանդերձ՝ Խրիմյան Հայրիկի ճիգերն 90-ական թվականներին արդյունք չբերողացան տալ Աստվածաշունչի տպագրման ուղղությամբ: Միայն 1900 թ. սկզբներին է, որ Էջմիածնի տպարանի տեսուչ Աշոտ վարդապետի պաշտոնական հաշտարարությամբ հաղորդվում էր, որ «Մայր Աթոռն Ս. Էջմիածին Վեհափառ Հայրապետի նախաձեռնությամբ սկսում է աստուածապարգև Ս. Մատենաի տպագրությունը... Արդէն պատրաստութիւններ են տեսնուում՝ ներկայ 1900 թուականին սկսելու տպագրությունը: Տպագրուել և բաժանուել են թեմական և հոգևորատեսաներին և նրանց ստորադրեալ գործակալներին անդորրագրեր՝ բաժանորդագրութեան համար Մ. Աթոռի տպարանի կնքով դրօշմած, ծալափնած և տպարանի տեսչի ստորագրութեամբ վաւերացած»¹⁵: Բայց և այնպես 1902 թ. առաջին կիսամյակում հազիվ է հնարավոր լինում դիմել գործնական քայլերի: Խրիմյան Հայրիկը Էջմիածնի ճեմարանի տեսուչ Կարապետ վրդ. Տեր-Մկրտչյանին ազատելով պաշտոնից՝ նրան պատվիրում է լծվել Աստվածաշունչի քննական քննադիր աշխատանքներին, այսինքն՝ ամփոփելով մինչև այդ կատարված ձեռա-

¹² Աճդ, էջ 48:

¹³ Արարատ (ամս.), 1896, էջ 312, ծան.: Աճդ, 1910, էջ 784:

¹⁴ Հմմտ. Արտակ եպս. Մմբաւոյանց, «Ս. Էջմիածնի միաբանության գրական-կրթական գործունեությունը...», Էջմիածին, 1872, № 11, էջ 50—52:

¹⁵ Արարատ, 1900, էջ 11—12:

գրական համեմատության աշխատանքները և որոշելով Մատենադարանում գտնվող ընտրելագույն օրինակները, քննադիր պատրաստել տպագրության համար, ճեմարանի ուսումնական և ուսանող սաների գործակցությամբ¹⁶։ Նույն թվականի աշնանը, երբ Աստվածաշնչի տպագրության սկիզբը դրված էր, Կարապետ վարդապետը մի հատուկ հոդվածով նորից էր հանդես գալիս պարզելու գիտական այն սկզբունքները, որոնց հիման վրա կատարվում էր Աստվածաշնչի հրատարակության պատրաստումը¹⁷։ Ըստ որում ձեռագրերի ընտրության աշխատանքների արդյունքն եղել էր այն, որ Հիմնական համար կանգ էին առել սկզբում 10 և ապա միայն 8 հիմնական օրինակների վրա, առ այժմ մի կողմ թողնելով մնացածները։ Այս մասին նա գրում էր.

«Ձեռք կարող հարկաւ պնդել, թէ այդ 8 ձեռագիրները համեմատելով բոլոր մնացածների պարունակած տարբերութիւններն ամփոփած ենք լինում. բայց անում ենք հնարաւորը և վստահ ենք, որ դուրսը քիչ քան կմնայ։ Մանաւանդ մենք չենք քսակաւանում այդ ձեռագիրներով և, ուր միջոց ունինք կողմնակի աղբիւրներից օգտուելու՝ օգտուում ենք։ Այդպէս՝ չունենալով ո՛չ մի երկաթագիր, մայս քան ԺԳ դարու միջոցները գրուած աստուածաշունչ, մենք ունինք մի ընտիր երկաթագիր անթրական ճաշոց, որ ԺԱ—ԺԲ դարերի գործ պէտք է լինի և քսակաւանչափ մեծ ու փոքր հատուածներ է պարունակում Հիմնականից (Մննդոց և Ելից գրքերի սկզբի մի քանի գլուխները կը)։ Այդ ճաշոցը շատ ընթերցուածներ ճշտելու և մեր գործածած մի քանի ձեռագիրներ գնահատելու մեծապէս նպաստեց։ Համեմատեցինք նաև ուրիշ ԺԳ—ԺԴ դարերի ճաշոցներ. սակայն դրաք շատ անելի պակաս արժէք ունին։ Բոլորովին աչքից չենք թողնում հարկաւ նաև միւս մի կողմ դրած ձեռագիրները, այլ հարկաւոր դէպքում նոցա օգնութեան ենք դիմում՝ մի աչքի ընկնող ընթերցուած պարզելու համար, և աշխատում ենք նորից նորոյ ստուգել, թէ մէկը կամ միւսը չունի՞՝ արդեօք այնպիսի արժանիքներ, որ սկզբում մեր ուշադրութիւնից փախած լինէր։ Այլ և Ս. Գրքի այնպիսի մասեր կան, որոնք գտնուում են թերի և կողմնակի ձեռագիրներում. այդպէս, Եսայի մարգարէութեան համար ունինք մի երկաթագիր օրինակ. նորա և միւս մարգարէութիւնների, Ա-

նակաց գրքի, Սաղմունքի ևն, համար քաղմաթիւ ուրիշ օրինակներ, որոնցից անշուշտ օգուտ կբաղենք ժամանակին։ Իսկ երբ անտարաններին հասնենք՝ մեր ընտրած ձեռագիրներն այլևս երկրորդական տեղ կրոնեն, և հարկ կլինի համեմատել անելի երկաթագիր, Թ—ԺԲ դարերում գրի առնուած օրինակներ, որոնցից քսակաւան թոյով գտնուում են ո՛չ միայն Մ. Աթոռի Մատենադարանում, այլ և մեր երկրի զանազան կողմերում, երբեմն անեմախոյ անկիւններում (ինչպէս օր. Մեծշէն, Թալիշ, Բանանց կն) ցրուած։ Նոր Կտակարանի վերաբերմամբ խնդիրն առհասարակ անելի պարզ է և սկզբնական օրինակը վերականգնելն անելի դիրքին, որովհետև այստեղ թարգմանութիւնն եղել է ուղղակի յունարէնից, որի հետ համեմատելով կարելի է մեծ մասամբ հաստատ որոշել, թէ զանազան ընթերցուածներից ո՞րն է ուղիղը. միևնույն Հիմնականի մէջ ամէն քաջափոխում հարց պէտք է տալ՝ արդեօք բուն թարգմանիչնե՞րն են այդպէս գրել կամ սրբագրել, թէ յետոյ եկողներ սկզբնական ընթերցումը, որ ուրիշ թարգմանութիւն է եղել, համաձայնեցրել են Եօթանասանից թարգմանութեան»¹⁸։

Այնուհետև Կարապետ վարդապետը երկարորեն վերլուծական նկարագրությունն է տալիս այն ձեռագրերի, որոնք ընտրված են այս նպատակի համար¹⁹։

Ծրագրված հրատարակության փորձական պրակը, տարրընթերցումների ցուցակի հետ միասին, արդեն պատրաստ էր 1908 թ. սկզբներին և քննարկման համար ուղարկված էր մի շարք մասնագետների ու մտավորականների, որոնցից՝ հայտնի քանատեր Հ. Կարապետ Տեր-Սահակյանը²⁰ և գրաքաղաղ Հակոբ Գուրգենը²¹ օգտակար դիտողություններով ու թելադրանքներով հանդես էին եկել մամուլում։

Երկար որոնումներով մեզ հաջողվեց այդ փորձական մտուցից մի օրինակ հայտնաբերել Երևանի Պետ. Մատենադարանի դիվանական բաժնում Գարեգին արքեպ. Հովսեփյանի գործերում²²։ Սա այն օրինակն է, որ Հովհ. ա. քնն. Մկրչյանը 1908 թ. փետրվարին Կ. Պոլսից էջմիածին է վերադարձրել՝ իր դիտողություններով։ Փաստաթուղթը քաղկացած է երեք մասերից.

1. Անխորադիր ազդ՝ 1 թերթի վրա (1 էջ),

¹⁸ Անդ, էջ 1080—1081։

¹⁹ Անդ, էջ 1081—1086։

²⁰ Բազմալեւ, 1908, էջ 343—349։

²¹ Բիւզանդիոն, 1908, մարտի 18, № 1963։

²² Երևանի Պետ. Մատենադարան, Գարեգին արքեպ. Հովսեփյանի դիվան, թղթապանակ 88, վավերագիր 4։

¹⁶ Տես Կարապետ վարդապետի հաղորդագրությունը՝ Արարատ, 1902, 474—477։

¹⁷ Տես՝ «Աստուածաշունչի նոր հրատարակութիւնը», Արարատ, 1902, էջ 1069—1088։

ՄՆՈՒՆՆԻՔ (Ա. և Ն. Արարածք)

ԳԼՈՒԽ Ա.

2. ձ. սգի. տպ. ջուրք. 5. 2ԷժԴ. վաղորդեան. Գժ. վաղորդեան. 7. տպ. օ. էր. ԱԳ. Ի վերայ. 8. տպ. օ. եւ ետես Աստուած զի բարի է. 9. ձԱԷ. օ. որ. 10. ձ. ջրոցն. 12. տպ. բանջար. տպ. որ է ի վերայ ամենայն երկրի. ձ. որ սերմնն. 15. 2. Ի վերայ երկրի. 16. Ժ. զմեծամեծան. 17. Է. ծագել ի յերկիր. 20. տպ. ջուրք (2. ջուրք). տպ. ըստ հաստատութեան. ձ. ըստ հաստատութեան (ձ. ըստ հաստատութեան). 21. 2ձ. զկէսս. տպ. ջուրք (ձԵԷ. ջուրք). տպ. թըռչունս թեւաւորս. ԺԳ. բարի է. 22. Ա. Ի ծովս. Ժձ. Ի ծովս. 24. Է. եւ սողուն եւ գազան. 25. ձ. սողուն. 29. եւ ամենայն փայտ. 30. ձԱԲԳ. եւ ամենայն.

ԳԼ. Բ

4. տպ. զերկինս 5. տպ. լեակ (ձԱԲ. լեակ). 6. ԱԳԸ. աղբւր. Աձ. առողանէր. 8. տպ. օ. Տէր. 10. Գ. բարձանի. 14. Ըձ. գէմ յանդիման. 16. Ե2ձ. որ իցեն. Է. օ. է. 17. ձ. բարւոյն եւ չարին. 22. 2Ջձ. այժմ. ձ. իմէ է. ԲԴԺԱ. իմոյ. 24. տպ. այնորիկ (ձձ Է. այնորիկ). ԱԴձ. երկուքին. 25. տպ. կին ձԳԱձ. կինն).

ԳԼ. Գ

1. Գ. որք իցեն. Է. որ Է ձ. Ի նմանէն. Ե. լինիլէք. 4. 9 ջիւ. 6. տպ. օ. եւ (ԳԶ. եւ Է 2. երկուցունցն (ձձ. երկուցունցն. ԳժԱ. կին. 11. ձԱ. 12. ԵԺ. Ի ծառայն. 14. ձձ Ե. ԲԸԺԱ. գնայցես. 16. ձ. տրամեւթ ցիւ. 17. Ե2Ժ. Ի ծառայն. ձԱԺԴ. ձ. եւ հոգ. 21. ձԴԵ2. օ. Տէր. աէն. 24. տպ. քերթէթ. ԱԲԴ. քերթէթ. ԲԵԷԹ. ձ. շրջանակաւ. ձ. շուրջանակի. Գ. պարհել. տպ. զճանապարհ. (ձԵ. զճանապարհ).

տուս
676

ԺԱ.

Եւ զ

Թեա.

Ի (20

ԱԳԴ

ԳԷ.

տպ.

20.

մինչ

երեւ.

22.

ընդ

երկու

որ ոչ

կուս)

օ. զո

8. Ա

սուրբ

որպէ

Է. 21

ներս

պատ

մոց.

Ե. օ

(ձ2Է.

Գ. 3.

ուղղված «քանիմաց անձանց», ուղարկվող տպագրական նմուշի մասին իրենց դիտողություններն անելու խնդրանքով: Ազդի մյուս երեսը դատարկ է:

2. Փորձնական պրակը՝ 1 տպագրական մամուլ կամ 8 թերթ (16 էջ), որի պարունակությունն է Ծննդոց գիրքը՝ Ա գլխից մինչև Ի-ի գլխի 9-րդ տունը:

8. Տարընթերցումների ցուցակը՝ 1 թերթ (2 էջ):

Հնդհանուր գումարով 10 թերթերից բաղկացած այս փաստաթուղթը, որի կարևոր մասերից հրատարակում ենք երեք լուսանկարներ, ունի 22.2×15.3 սմ չափաձև:

Ազդում համատոտակի նկարագրված են տպագրության համար օգտագործվող հիմնական ձեռագրերը, որոնց թիվը 16 է: Այդ տվյալներն այժմ էլ կարևոր են գաղափար կազմելու համար, թե որո՞նք էին պատրաստվող գիտական հրատարակության աղբյուրները. ուստի և ավելորդ չենք համարում դրանք ներկայացնել այստեղ՝ յուրաքանչյուր ձեռագրի նախկին համարի կողքին ավելացնելով նաև այժմյան համարը, որ նրանք կրում են Երևանի Պետ. Մատենադարանում.

Ա. «Հին» № 155 (այժմյան՝ № 345). Աստվածաշունչ Հովհաննես Արքայեղբոր, 1270 թ., գրիչ՝ Բարսեղ:

Բ. «Հին» № 156 (այժմյան՝ № 179). Աստվածաշունչ, 1292 թ., գրիչ՝ Ստեփանոս Գույներիցանց, Գեորգ Ավետաղու աշակերտը:

Գ. «Հին» № 157 (այժմյան՝ № 180). Աստվածաշունչ Հեթում Բ թագավորի, 1295 թ., գրիչ՝ Ստեփանոս:

Դ. «Հին» № 154 (այժմյան՝ № 178). Աստվածաշունչ, 1253—1255 թթ., գրիչ՝ Միքայել քհն.:

Ե. «Հին» № 944 (այժմյան՝ № 1500). Մխիթար Այրիվանեցու հայտնի ճառընտիրք, որը պարունակում է և Աստվածաշունչը, ԺԳ դ. 70-ական և 80-ական թթ.:

Զ. «Հին» № 184 (այժմյան՝ № 207). Աստվածաշունչ, 1421—1422 թթ., գրիչ՝ Հովհաննես վրդ. և ուրիշներ:

Է. «Հին» № 187 (այժմյան՝ № 141). Միայն Հնգամատյան, ԺԴ դ., գրիչ՝ Մխիթար երեց:

Ը. «Հին» № 181 (այժմյան՝ № 353). Աստվածաշունչ, 1317 թ., գրիչ՝ Կիրակոս րաբունի և ուրիշներ:

Թ. «Հին» № 180 (այժմյան՝ № 352). Աստվածաշունչ, 1367—1371 թթ., գրիչ՝ Գրիգոր Թորոսանց:

Ժ. «Հին» № 163 (այժմյան՝ № 185). Աստվածաշունչ (թերի), ԺԴ դ., գրիչ՝ Պողոս:

ԺԱ. «Հին» № 159 (այժմյան՝ № 182).

Աստվածաշունչ, 1303—1304 թթ., գրիչ՝ Մարտիրոս վրդ., Գեորգ Ավետաղու աշակերտը:

ԺԲ. Գեորգյան № 357 (այժմյան՝ № 2705). Աստվածաշունչ, 1368 և 1660 թթ., մասամբ գրված Բոլոնիայում և մասամբ Ղրիմում. գրիչներ՝ Առաքել, Ստեփանոս քհն. և Նիկողոս:

ԺԳ. «Հին» № 161 (այժմյան՝ № 346). Աստվածաշունչ, 1390—1400 թթ., գրիչներ՝ Պետրոս արդ., Հովհաննես քհն. և Մելքիսեդ:

ԺԴ. Գեորգյան № 359 (այժմյան՝ № 2627). Աստվածաշունչ, 1888(?) թ., գրիչներ՝ Հակոբ, Սարգիս քհն.:

ԺԵ. «Հին» № 182 (այժմյան՝ № 206). Աստվածաշունչ, 1318(?) թ., գրիչներ՝ Ստեփանոս, Կիրկե և Հովհաննես Երզնկացի:

ԺԶ. «Հին» № 153 (այժմյան՝ № 177). Աստվածաշունչ, ԺԳ դ., գրիչներ՝ Մովսես և Ներսես(?) եղբայրներ:

Այս հիմնական օրինակների²² հետ օգտագործվում էին նաև մի քանի ձեռագիր ճառեր՝ ԺԲ—ԺԴ դարերից:

Հովհ. քհն. Մկրյանը փորձնական պրակի սույն օրինակի լուսանցքների վրա տեղ-տեղ մատիտով նշանակել է իր դիտողությունները: Ահա նրանցից մի քանիսը. «Մեջտեղի գծին քով էնթերիյն մի դնելու է, որ մի քիչ բաց մնայ, և գրերը այսպես գծին չփակչին, որ տգեղ է»:—«ԲՁ. Այս նշանը կ'երևի թե Բնագիր կը նշանակե. բայց ո՞ր բնագիրն է, երբայկա՞ն թե յունական: Աստուածաշունչի մեր թարգմանութիւնը յունարէնէ եղած է. զայն պէտք է ճշդել»:—«ԲՁ. Նոյն դիտողութիւն: Երանի՜ թե յունարէնի հետ բաղդատութեան դրուէր մեր թարգմանութիւնը, որովհետև ինչ ինչ տեղեր տարբեր թարգմանում են»:—«Միմչև ի գալ ի Աեգովր պիտի լինի, ի՞նչ է այս անձանաչ բառը Զորոռա» (Ծնն. ԺԳ. 10 տան մասին է):

10-րդ թերթի երկրորդ երեսում, ուր վերջանում են տարընթերցումները, Մկրյան քահանան իր կարծիքներն է ամփոփում.

«Տպագրական դիտողութիւնքն ի թերթիս՝ որ արարար արհեստագիտի խորհրդակցութեամբ նշանակեցի, կարևոր են յոյժ, և հարկ է զանց չառնել տպագրութիւնն վայելուչ և անթերի առնելոյ համար:

Իսկ ի մասին բաղդատական ծանօթութեանց՝ այսինքն ընդ ձեռագրաց համեմատութիւնքն, եթէ հարկ անհրաժեշտ համար-

²² Այս ձեռագրերից մեծ մասի նկարագրությունն ու բնութագիրը մանրամասնորեն տվել էր արդեն Կարապետ վրդ. Տեր-Մկրտչյանը, Արարատ, 1902, էջ 1081—1086:

ուած է տպագրել ա՛յդքան մանրամասնաբար, այն ատեն լա կը լինի դնել զանոնք իրաքանչիւր գրող վերջը, այսինքն՝ Ծննդոց գրքի վերջը, Ելից վերջը և այլն, կարգաւ թայց հինգ կը թուի թէ՛ այս պիտի ստուարացունէ գրքի ամբողջութիւնը:

Այսօրիկ միայն լինելով իմ դիտողութիւնքն» և այլն:

Թուականն է՝ «ի 25 փետրուարի 1903. ԺԹ. մեհեկանի ՌՏԹԲ»:

Ինչպես պարզվում է այս դիտողություններից՝ Հովն, քն. Մկրյանն անհրաժեշտ էր համարում ունենալ ձեռագրերի համեմատությամբ կատարված մի ճշգրիտ բնագիր՝ ոչ թե գիտական օգտագործման համար, այլ կրոնական ատօրյա գործածության համար, այսինքն՝ ժողովրդական հրատարակություն, որի համար անհրաժեշտ չէր տարբերությունների գոյությունը:

Ի դեպ՝ այդ ժամանակաշրջանի մամուլում տարբեր կարծիքներ էին հայտնվում այս հարցում: Ոմանք գտնում էին, որ առ այժմ քավական է լույս ընծայել Աստվածաշնչի միայն մի ժողովրդական հրատարակություն՝ ապագային թողնելով գիտական հրատարակությունը. և նույնիսկ ոմանք գտնում էին, որ առաջին հերթին պետք է հրատարակել աշխարհաբար թարգմանություններ՝ արևմտյան և արևելյան լեզուներով: Ուրիշներ գտնում էին, որ պետք է միաժամանակ լույս ընծայել ժողովրդական և գիտական հրատարակություններ: Կային և ուրիշներ՝ հարցին բանասիրական առումով մոտեցողներ, որոնք էջմիածնից ակնդետ սպասում էին միակ և խիստ գիտական մի հրատարակություն:

Դժբախտաբար վերոհիշյալ պրակի լույս տեսնելուց հետո Աստվածաշնչի հրատարակման աշխատանքներն անսպասելի կերպով դադարեցին, հայտնի չէ, թե ի՛նչ պատճառներով. և այսօր ուլիղ 70 տարի է, որ լույսը չէ տեսնում այդ մասին: Նույնիսկ հայտնի չէ, թե ո՛րն են գտնվում կատարված աշխատանքների անտիպ նյութերը²⁴:

Այս բոլորը, սակայն, պատկանում է անցյալին, էջմիածնի Մայր Աթոռի նախաձեռնությամբ ստորագրական հրատարակությունների և հատկապես լրիվ կազմով Աստվածաշունչ մատյան հրատարակելու ձեռնարկումների պատմությանը: Իսկ մեր օրերում: Մեր օրերում Մայր Աթոռի այժմյան գահակալ՝ Ն. Ս. Օ. Վազգեն Ա Հայրապետն է

ստանձնել իր վաղեմի նախորդներ Հակոբ Զուղայեցու, Մակար Ա-ի և Խրիմյան Հայրիկի վաչիւսյաժ ծրագրերի իրականացման պատվարներ նախաձեռնությունը: Վերջին տարիներս Վեհափառ Հայրապետի կարգադրությամբ ստեղծվել է ձեռնհաս անհատներից կազմված մի հանձնաժողով, որն ուսումնասիրում է Աստվածաշնչի հայերեն դասական թարգմանության քննական բնագրի պատրաստման և հրատարակման հնարավորությունները: Այս ուրախատիք իրողությունը մեծ հույսերով լցնում է հայկական Աստվածաշնչի քննական ու գիտական արժեքն ու նշանակությունը գնահատող ամեն մի հայի սիրտը: Իրոք որ այսպիսի մի հրատարակություն ներկա ժամանակներում անհրաժեշտ է ոչ միայն Հայ եկեղեցու հեղինակությունը բարձրացնելու և ամրապնդելու տեսակետից, այլև հայագիտությունը խթանելու՝ նրա հարաճուն զարգացման ուղու վրա համաշխարհային բանասիրության ասպարեզում:

Թե՛ մեկ և թե՛ մյուս տեսակետից դիտելով այդ անհրաժեշտությունը, կարելի է համոզված լինել, որ աշխատանքը կկատարվի մեկ ու միակ ուղիով և կհամապատասխանի ժամանակակից գիտության պահանջներին: Այդ ուղին է՝ Աստվածաշնչի ձեռագրերի համեմատությունը և համեմատությունների հիման վրա քննական համահավաք բնագրի կազմումը՝ լեզվական և իմաստային բոլոր տարբերությունների նշմամբ: Մեր ունեցած տեղեկությունների համաձայն՝ հենց այսպիսի բովանդակություն էլ ունեն Վեհափառ Հայրապետի տված ցուցմունքները սույն կարելի գործի վերաբերմամբ: Նկատի ունենալով, որ համագային նշանակություն ունեցող այս ձեռնարկման կապակցությամբ կարող են իրենց օգտակար թելադրանքներն անել բոլոր նրանք, որոնք իրենց մասնագիտության բերմամբ մոտիկ են այս գործին, մենք կցանկանայինք ասել մի քանի խոսք:

Քննական բնագիրը պիտի կազմվի հնագույն և ընտրելագույն օրինակների, համեմատությամբ: Դա պիտի լինի ոչ թե եղածների մեջ լավագույն համարված մի օրինակի հիման վրա մյուսների ունեցած տարբերությունները ստորին լուսանցքներում նշելով, այլ համեմատության համար ընտրված ձեռագրերի տարբերակներից լավագույններն ընդգրկելով բուն բնագրի մեջ:

Համեմատությունների համար օգտագործվելիք ձեռագրերի ընտրությունը պիտի կատարվի հատուկ ուսումնասիրությամբ քննված ձեռագրերի մի ավելի խոշոր զանգվածի միջից: Այսպիսի լայն ձևի ընտրությունն է միայն, որ հնարավորություն կտա ձեռագրերում գոյություն ունեցող խմբավորումները

²⁴ Ապարդյուն մնացին Երևանի Պետ. Մատենադարանի դիվանական բաժնում մեր կատարած որոնումները: Գուցե այդ նյութերը լինեն Կաթողիկոսական դիվանում, որն այժմ գտնվում է ՀՍՍՀ Պետական Արխիվում:

հայտնաբերելու և ասելու, թե ձեռագրերից ո՞րը որին է խմբակից: Խմբավորումների ճշտումն անհրաժեշտ է որոշելու համար Աստվածաշնչի բնագրի հայերեն թարգմանության շերտերը, քանի որ հայկականը Ե դարում նախ թարգմանվել է ստորերենից (հիմնական մասը) և հետո այդ թարգմանությունը հունական բնագրի հիման վրա վերանայվել է, իսկ հետագա դարերում ենթարկվել է ուրիշ ստուգումների²⁵: Առանց շերտերի հետազոտության՝ հնարավոր չի լինի հասնել այն բնագրին, որ մեզ ժառանգություն էին թողել ոսկեդարի մեր թարգմանիչները:

Արդեն հայտնի են ձեռագրական տարբերակները հանելու և նրանց միջոցով գիտական համահավաք բնագիր կազմելու եղանակները: Հայտնի է նաև, որ նման դեպքերում օգտագործվում են նաև տպագիր օրինակներ, սակայն միայն այնպիսի տպագրություններ, որոնք ձեռագրական նշանակություն ունեն: Այս առումով հայերեն Աստվածաշնչի գոյություն ունեցող բազմաթիվ տպագրությունների մեջ միակը Հ. Հովհ. Ջոհրայանի հրատարակությունն է, կատարված Վենետիկում 1805 թ., քանի որ հարազատ և անայլալ ներկայացրել է ա. Ղազարի № 1 ձեռագրի, որն ընդօրինակված է 1819 թ. Կիլիկիայում Գեորգ Սկևոսցու կարգավորած օրինակից: Այս հրատարակության մեջ Ջոհրայանը տարբերություններ նշանակելու համար օգտագործել է ուրիշ 9 ձեռագրեր ևս, բայց այդ ընթերցումները պահել է ստորին լուսանցքներում և երբեք չի խառնել հիմնական օրինակի բնագրին:

Այս մոտեցմամբ՝ Աստվածաշնչի մյուս տպագրություններն արժեքից զուրկ են և իրավունք չունեն օգտագործվելու, որովհետև ոչ մի ձեռագրի ներկայացուցիչ չեն, այլ ներկայացնում են հրատարակիչների կողմից այս կամ այն չափով վերամշակված բնագրեր՝ այլևայլ ձեռագրերի և աղբյուրների օգնությամբ: Այսպես՝

Ամստերդամի 1686 թ. հրատարակությունը, որ կատարել է Ոսկան վոդ. Երևանցին, ներկայացնում է մի բնագիր, որը մեծ չափերով սրբագրված է լատինական Վուլգատայի հիման վրա:

Կ. Պոլսի 1705 թ. հրատարակությունը, որ Պետրոս Լատինացին էր կատարել, նույնությամբ նախորդից է արտատպված:

Վենետիկի 1733 թ. հրատարակությունը, որ Մխիթար Սեբաստացին էր կատարել, նույնպես արտատպված է Ոսկան Երևանցու

հրատարակությունից, թեև որոշ բարեփոխումներով:

Պետերբուրգի 1817 թ. հրատարակությունը նույնությամբ արտատպություն է Մխիթար Սեբաստացու հրատարակությունից:

Սիրամիտի 1817 թ. հրատարակությունը նույնպես արտատպված է Մխիթար Սեբաստացու հրատարակությունից:

Վենետիկի 1860 թ. հրատարակությունը, որ կատարել է Հ. Արսեն Բագրատունին, նույնպես հարազատ ոչ մի օրինակ չի ներկայացնում: Նա իր առաջարկում, որը հետագայում է հրատարակվել, ասում է, որ Ջոհրայանի օգտագործած 10 ձեռագիր օրինակների ընթերցումներն իրար է խառնել. «Նորոգ քննեցաք նախ զտարբերությունս տալեցունց գրչագիր օրինակաց մերոց, և ապա ի բարձումն ամենայն տարակուսանաց՝ բաղդատեցաք գողջոյն թարգմանութիւն մեր ընդ յոյն բնագրին: Եւ որանօր զտար միաբան ընդ միմեանս՝ կա՛մ զամենայն օրինակս մեր, և կա՛մ զբազումս ի նոցանէ, և միանգամայն համաձայն ընդ յունականին, զայնոսիկ եղաք յնթացս անդ առաջիկայ տպագրութեանս»²⁶: Մշակողական այս աշխատանքի մանրամասնությունները ցույց տալու համար տարբերություններ չի նշանակել, այնպես որ արդյունքը հանդիսանում է գիտական հիմունքներով կատարված մի գրական մշակում, բայց ոչ՝ հայկական բնագրի առումով և այժմյան իմաստով գիտաքննական հրատարակություն:

Կ. Պոլսի 1895 թ. հրատարակության մասին նախորդ էջերում արդեն տեսանք, որ նրա պատրաստողները ոչ մի ձեռագրի և կամ տպագրված ոչ մի բնագրի հետ գործ չեն ունեցել, այլ նախորդ տպագրություններից ըստ հարմարության հավաքել են այն ընթերցումները, որոնք պատշաճում էին բնագրին (իմա՝ եբրայական և կամ հունական բնագրին): Այս տպագրության մի նախափորձը, որը միայն Հնգամատյանն էր բովանդակում, լույս էր տեսել 1892 թ.:

Վիեննայի 1929 թ. հրատարակությունը, որ կատարել է նորից Ամերիկյան Ընկերությունը, նույնությամբ արտատպություն է նախորդից, այնպես որ նոր ոչինչ չի առաջարկում:

Ուրեմն, քացի Ջոհրայան հրատարակությունից, հայերեն Աստվածաշնչի մյուս հրատարակություններից ոչ մեկը ձեռագրական նշանակություն չունի, ուստի և չի կարող տեղ ունենալ տարբերությունների բաժնում:

Կազմվող բնագրի ստորին լուսանցքներում կտեղավորվեն տարբերությունները. իսկ՝ ծանոթագրությունների բաժնում, որը

²⁵ Հմմտ. Հ. Ս. Անասյան, «Աստվածաշունչ մատյանի հայկական բնագիրը», Էջմիածին, 1966, № 11—12, էջ 71 և շար.:

²⁶ Բազմավեկ, 1966, էջ 350—351:

տեղավորված կլինի հատորի վերջում, կը-տրվի լուսաբանումը ընթերցումների ընտ-րության ընթացքում ծագած բնագրաբանա-կան հարցերի կամ պատճառաբանումն ընտրված ընթերցումների: Այդ բաժնում կը-հյուրընկալվեն նաև տպագիր Աստվածա-շնչերում հրատարակիչների կողմից արված այն դիտողությունները կամ սրբագրության փորձերը, որոնք կարող են այս կամ այն կերպ ուշադրության արժանի համարվել. օ-րինակ՝ այնպիսիներ, ինչպիսին է Մխիթար Սեբաստացու արած դիտողությունը՝ ԴԹԱԳ. Զ. 23 «Եւ արկ առաջի ցոցա խոտս տակա մեծաւ» նախադասության վերաբերյալ, ըստ որում այստեղ գտնվող **խոտս տակա մեծաւ** աղավաղ բառերի փոխարեն նա իր հատորի վերջաբանում ուղղում է առաջարկել **սեղա-նքս խորտկաւ մեծաւ** ձևով՝ 1645 թ. Փարի-զում հրատարակված յոթնեզվյան Աստվա-ծաշնչի հետ բաղդատության հիման վրա²⁷: Ծանոթագրությունների համար նմանօրի-նակ բազմաթիվ դեպքեր կհուշեն նաև, ա-սենք, եբրայական և հունական բնագրերի համեմատությունից եկած այն տարբերու-թյունները, որոնք նշանակված են Ամերիկ-յան Ընկերության կողմից 1895 թ. հրատա-րակված Աստվածաշնչի ստորին լուսանցք-ներում. բայց այստեղ պետք է անպայման նկատի ունենալ, որ տվյալ հրատարակու-թյունը չի հենված ո՛չ եբրայական և ո՛չ էլ հունական բնագրերի բնական հրատարա-կությունների վրա:

Ի դեպ՝ թե՛ Հին և թե՛ Նոր Կտակարան-ների համար մեր օրերում կան հունարեն բնագրի գերազանցորեն գիտական հրատա-րակություններ, որոնք անհրաժեշտ չափով պիտի հաշվի առնվեն ծանոթագրություննե-րի սահմաններում, որովհետև ե դարի մեր թարգմանությունը հունարենից է գալիս: Բայց վերապահորեն պետք է մոտենալ եբ-րայական բնագրի հարցին: Առհասարակ պետք չէ շատ տարվել եբրայականով, ինչ-պես տարվել էին Ամերիկյան Ընկերության հրատարակությունը պատրաստող հայերը, որոնք իրենց գրած առաջաբանում ասում էին. «Կարևոր համարիմք յիշել, գէթ հա-րեանցի, ինչ մի գոր զարմանօք դիտեցաք ի հետազօտութեան աստ մերում, այն է՝ զի թեպէտև թարգմանութիւն մեր զհետ երթայ բազում հաւաստեալ և ճշդիւ զթարգմանու-թեանն Եօթանասնից, ուր ուրեք խոտորեալ ի նմանէ մերձեմայ եբրայական բնագրին: Ապաքէն կարևոր խնդիր է թէ ուստի՝ իցէ խոտորումնս այս հայերէնին ի թարգմանու-թենէ անտի Եօթանասնից: Այն ունիմք եթէ

նոր նոր հետազօտութիւնք տացեն լոյս այսմ կարևոր խնդրոյ»:

Նրանք կարծում էին, որ հայկական թարգմանության բնագրում տեղ-տեղ կան եբրայական բնագրի ուղղակի հետքեր: Բայց այդ հետևությունը մակերեսային էր: Եթե հայկական բնագրում կան եբրայական բնա-գրի հետքեր, դա շատ հասկանալի երևույթ է և բացատրելի՝ ոչ թե եբրայական բնագրի ուղղակի շփմամբ, այլ մեր թարգմանության բնագրի պատմական զարգացման երկու հանգամանքներով.

1. Աստվածաշնչի հայերեն առաջին թարգմանությունը ե ղ. սկզբներին ասորա-կան Պեշիտտոյից է կատարվել և որքան էլ, Եփեսոսի տիեզերական ժողովից (431 թ.) հետո, այդ թարգմանության բնագիրը վերա-նայվել ու սրբագրվել էր հունական բնագրի հիման վրա, այնու ամենայնիվ նրա մեջ շատ բան էր մնացել ասորականի հետքերից, և նույնիսկ այդ հետքերն անցել էին վրացերեն Աստվածաշնչին, որի հնագույն թարգմանու-թյունը հայերենից էր կատարվել²⁸: Իսկ աս-տորական Պեշիտտոյի Հին Կտակարանը եբ-րայերենից էր թարգմանվել²⁹: Մեր Հին Կտակարանի այժմյան բնագրում գտնվող այն ընթերցումները, որոնք մոտիկ են եբ-րայականին, մասամբ կարող են ծագած լի-նել այս ճանապարհով:

2. Հայտնի է, որ Աստվածաշնչի հայերեն երկրորդ թարգմանությունը հունարեն կե-սարյան կոչված բնագրից էր կատարվել Ե դարում, Եփեսոսի ժողովից հետո, բայց ժա-մանակի ընթացքում որոշ ուղղումների է ենթարկվել հետևողությամբ հունարեն ուրիշ բնագրերի, որոնց թվում և Որոգինես Աղեք-սանդրացու կազմած Չորեքնիկ կամ Քա-ռիջյան կոչված օրինակի. հունական այս խմբագրությունում ամփոփված էին Բ դա-րում Հին Կտակարանի եբրայական բնա-գրից կատարված հունարեն երեք անկախ թարգմանություններ (Ակյուղասի, Սիմաքո-սի և Թեոդոտիոնի) և Յոթանասնից այն բնագիրը, որը Որոգինեսի կողմից վերանա-յված էր այդ թարգմանությունների հիման վրա: Արդ՝ ոչ միայն բանասիրական և հիշա-տակարանային տվյալներն են ասում, որ Քառիջյանի հիման վրա ուղղումների է են-թարկվել հայկական բնագիրը, այլև Հին Կտակարանի հայերեն բազմաթիվ ձեռագրե-րում առկա են Որոգինեսի կազմած բնա-գրին հատուկ պայմանական նշանները և լուսանցքներում շատ տեղ նշված են Ակյու-

²⁸ Հմմտ. անդ, էջ 72—73, 76—79:

²⁹ R. Duval, «La littérature syriaque», 3e éd., Paris, 1907, p. 26. I. Ortiz de Urbina, «Patrologia syriaca», Romae, 1958, p. 210.

²⁷ Հմմտ. Հ. Մ. Անապան, «Աստվածաշունչ մատ-յանի հայկական բնագիրը», էջ 91:

դասի, Սիմաքոսի և Թեոդոտիոնի անունները³⁰։ Հետևում է՝ Հին Կտակարանի այժմյան բնագրում գտնվող այն ընթերցումները, որոնք մոտիկ են եբրայականին, մեծ մասամբ կարող են եկած լինել Քառիջյանից։

Եթե ամերիկյան հրատարակության առաջարկի հեղինակները հաշվի առած լինեին այս հանգամանքները, ամենևին չէին զարմանա, որ հայկական այժմյան բնագրի որոշ ընթերցումներ մոտենում են եբրայականին։

Այս հանգամանքներում մեր բնական հրատարակության համար եբրայական բնագրի համեմատության անհրաժեշտությունն, ըստ մեզ, չի երևում։ Իսկ եթե որոշ չափով դրա կարիքն զգացվի, այդ դեպքում պիտի դիմվի ոչ թե վերոհիշյալ՝ ամերիկյան ոչ-գիտական հրատարակությանը, այլ եբրայական բնագրի իսկապես բնական հրատարակություններին, որոնցով այնքան հարուստ է բանասիրական աշխարհը։

Մեր կողմից այս մի քանի խոսքը բավական է առ այժմ Աստվածաշնչի հայկական բնագրի նոր հրատարակության պատրաստման ծրագրի կապակցությամբ։ Մեր կար-

ծիքն այն է, որ պետք է աշխատենք ունենալ այս հրատարակությունը ոչ թե որպես Աստվածաշնչի հայերեն մի ճշգրիտ թարգմանություն, որն ամեն գնով համապատասխանի եբրայական և հունական բնագրերին, այլ հայերեն այն թարգմանությունը, որը մեր ոսկեդարյան թարգմանիչների խմբի ձևակերտն էր։

Համոզված ենք, որ Վեհափառ Վազգեն Ա Հայրապետի հեղինակալոր դեկավորությամբ գործող հանձնաժողովը կկարողանա արժանապես հրապարակ քերել մեր դասական թարգմանության բնագիրը լիարժեք կերպարանքով, այն կերպարանքով, որով նա ավանդել է մեզ մեր նախնիների կողմից։ Նրան է սպասում հայ ժողովուրդը Հայրենիքում և ի սիյոնու աշխարհի։ Նրան է սպասում նաև համաշխարհային գիտական հասարակայնությունը, որն արդեն վաղուց է տվել իր գնահատականը Ե դարի Սահակ Մեսրոպյան թարգմանիչների մտքի կոթողային աշխատանքը հանդիսացող թարգմանությանը՝ նրան տալով «Թագուհի թարգմանության» անունը։

Եվ այդ հրատարակությունը կլինի Մայր Աթոռի տպարանի գործունեության փառքն ու պսակը՝ սուրբգրական հրատարակությունների գործում։

³⁰ Հմմտ. Հ. Ս. Անասյան, «Աստվածաշունչ մատյանի հայկական բնագիրը», էջ 79—82։

